

TARIM ALANLARININ AMAÇ DIŞI KULLANIMI VE AFYON ÖRNEĐİ

Özer YILMAZ*

ÖZET

Geleceğimizin güvencesi olan tarım toprakları, yerleşim (kentleşme) ve endüstriyel kirliliğın tehdi ile yüz yüzedir. Çok geç olmadan bu kirlilik ve amaç dışı kullanımları engelleyecek önlemler alınmalıdır. Kentleşme sürecindeki Afyon bu olumsuz gidişe güzel bir örnektir.

Anahtar Kelime: Tarım Toprakları, Kentleşme, Endüstri, Kirlilik, Afyon.

ABSTRACT

Using agricultural lands apart from necessary contiditions, out of their efficent and real use corresponds to a huge waste of resources. The agricultural lands that are guaranty of our future, face to the threat of settlement (urbanization) and industrial pollution and distortion must be taken before it is too late. Afyon, is in the process of urbanization, instances a good model for this negative trend.

Key Words: Agricultural lands, Urbanization, Industry, Pollution, Afyon.

Giriş

Dünyada mevcut doğal kaynak alanlarını istenildiği gibi genişletme olanağının bulunmadığı bilindiğine göre, bugünkü ve gelecekteki gereksinmelerin karşılanabilmesi için, yeryüzündeki yenilemeyen ya da üretilmesinde güçlük çekilen kaynakların korunması, dengeli ve idareli kullanılması gerekli olmaktadır.

İnsan yaşamı için gerekli olan besin maddeleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de tarımsal uğraşlar sonucunda elde edilebilmektedir. Bu maddelerin üretiminde yararlanılan temel kaynaklardan biri ve kuşkusuz en önemlisi topraktır. Toprak insan, hayvan ve bitkiler için bir besin kaynağıdır. Tarımsal anlamıyla toprak, üzerinde ve içersinde geniş bir canlılar topluluğu barındıran, bitkiler için besin kaynağı ve durak yeri olan doğal bir varlıktır. Yine toprak, çok uzun sürede oluşan ama yanlış kullanılma sonucu kolayca bozulabilen ve bozulduktan sonra da geriye kazanılması ya da eski

* Yrd.Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

durumuna getirilmesi binlerce yıl süren değerli bir varlıktır. Özetle toprak, insan yaşamı için gerekli fakat kısıtlı bir kaynaktır.

Halbuki doğal kaynakların ve özellikle de toprak materyalinin planlı ve uyumlu kullanılması, yatırımların öncelikle toplum yararı ve insan öncelikleri dikkate alınarak planlayıp uygulanması, ekonomik büyüme gözetilirken doğanın ileride bir daha geri getirilemeyecek şekilde tahrip ve kirletilmesinin önlenmesi, gelecek nesillere yaşanabilir bir yeryüzü bırakılması açılardan kaçınılmaz bir düşüncedir.

Dünya nüfusunun gittikçe hızla artması, yetersiz ve dengesiz beslenenlerin sayısının yükselmesine de neden olmaktadır. Şimdiden Dünyada açlıkla yaşama savaşı içine giren millet ve toplumlarla karşı karşıya kalmaktayız. Bu durum bize gelecekte çok ciddi bulanımlar yaratacak bir açlık probleminin doğabileceği haberini vermektedir. Tarım sektörünün ve bu sektörün temel üretim faktörü olan verimli tarım topraklarının önemini gündeme getirmektedir.

Bugünkü teknolojik koşullarda toprağın arzı arttırılamayacağına ve topraktan yararlanmada azalan verim kuralı geçerli olduğuna göre, özellikle geleceğin güvencesi olan üretken tarım topraklarının çok iyi değerlendirilmesi, niteliklerine uygun olarak kullanılması ve tarımsal amaçlar dışında kesinlikle kullanılmaması gerekir.

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmemiş ülkelerdeki doğal kaynakları son derece ölçsüz ve hesapsız bir şekilde istismar etmekte, buna karşılık son çeyrek yüzyıldan bu yana kendi doğal kaynaklarını ve çevrelerini korumaya ve zenginliklerini belli bir plan ve program içersinde kullanmaya azami dikkat göstermektedirler. Bunu yaparken de yeryüzündeki arazileri, kullanma kabiliyet sınıflarına göre sekiz sınıfa ayırmışlardır. Bu sınıflamada birden dördüncü (I.,II.,III. ve IV.) sınıfa kadar olan araziler, sürülerek tarım yapmaya elverişli arazilerdir. Beşinci, altıncı ve yedinci sınıf arazilerde (V.,VI. ve VII.) sürüm yapılması doğru değildir. Ancak pahalı toprak ve su muhafaza önlemleri alınarak bazı bitkiler yetiştirilebilir. Sekizinci sınıf (VIII.) değil tarıma, ormancılığa bile uygun değildir.

Bu sınıflamaya göre, verimli tarım topraklarının da (I. ve II. Sınıf) yenilenemeyen ve tarımsal faaliyet için vazgeçilmesi mümkün olmayan temel bir doğal üretim kaynağı olması nedeniyle, kullanma kabiliyetine uygun biçim ve amaçlarla kullanılması gerekir. Ancak bu şekilde, bitmeyen ve devamlı olarak kullanılabilen bir kaynak özelliğinde olması nedeniyle, diğer kaynaklardan bu bakımdan farklı bir durum gösterir. Çünkü tarıma daha az elverişli veya elverişsiz topraklar dururken, verimli tarım toprakları üzerinde sanayi, konut, altyapı, enerji ve turizm gibi diğer amaçlar/ihtiyaçlar için yapılaşmaya gidilirse, sınırlı olan verimli tarım toprakları tükenmeye

başlayacaktır. Bu şekliyle de tarımsal üretim, daha az verimli veya verimsiz tarım dışı topraklar (V.,VI,VII ve VIII sınıf) üzerine kaymaya zorlanacak, bu defa daha önce tarım dışı ihtiyaçlar ya da diğer sektörler için de tükenmiş sayılacaktır. Bu şekilde toprağın kabiliyetine göre kullanılmayışı yüzünden, toprak hem tarım için hem de diğer ihtiyaçlar için tükenme sürecine girecektir.¹

Toprağın bu özellikleri nedeniyle, tükenmesi ya da insanlar için gerekli olan ihtiyaçları karşılayabilmesi gereklidir. Bunun için toprağın yetenek sınıflarına uygun şekilde kullanılması kaçınılmazdır. Fakat ülkemizde süren liberal düzen içerisinde, sadece kârlılık kriteri gözetilerek, diğer sektörlerin (sanayi, konut, altyapı, enerji, turizm) ihtiyaç duyduğu yerleşim yeri ya da toprak kullanımlarında, toprak yetenek sınıfları gözetilmeden hareket edildiği gözlenmektedir. Bu da özellikle doğanın bahsettiği ülkemizin gelişmiş bazı bölgelerinde olduğu gibi Afyon'da da verimli tarım topraklarının amaç dışı kullanım sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Tarım dışı arazi kullanımlarında kısa vadede rant veya kazanç oranı yüksek olabilmektedir. Buna ülkede izlenen tarım politikası ve özellikle de tarımsal fiyat ve destekleme politikasının olumsuz etkileri de eklenince tarım topraklarının elden çıkması hız kazanmaktadır. Böylece büyük yerleşim yerleri (şehirler) ve kıyılarda, yetenek sınıfları öncelikle tarımsal faaliyetlere daha uygun verimli topraklar, yeni sanayi ve yeni konut alanları kurma, kamu alt yapı tesisleri ve turizm yatırımları yapma ve diğer çeşitli amaçlarla gelecekteki ihtiyaçlar gözetilmeden tarım dışına çıkarılmaktadır. Bu kullanım şekillerini ve Afyon il merkezinde görülen örneklerini ana hatları ile ayrı ayrı inceleyelim.

1. Tarım Topraklarının Sanayi Alanları Yaratılması Yolu ile Amaç Dışı Kullanımı

Sanayileşmenin kalkınma için kaçınılmaz bir olgu olması nedeniyle, sanayileşmeye karşı kimsenin tavır alması ya da karşı çıkması düşünülemez. Ancak sanayileşmenin de belirli bir plana dayandırılarak, zaman ve mekanın (yerleşiminin) isabetli olarak, gayet iyi tayin edilmesi gerekmektedir. Aksi halde hesapsız ve plansız yapılan her iş gibi, sanayileşme de gelecek için onarılması güç veya imkansız bazı problemleri beraberinde getirmektedir. Bu nedenle kaynaklar ve bunların kullanımı arasında bir denge kurularak, doğada mevcut olan kıt kaynakların devamlı birbirini yenilemesi ya da yenileme kabiliyetinin artırılması ve böylece birbirinin devamlılığının sağlanması yönünden hareket edilmelidir.

¹ C.Karakuş., "Türkiye'de Tarım ve Tarım Dışı Arazi Kullanım Planlaması Gereği", Basılmamış Tebliğ, s.6-8. Bursa. 1982

Ne var ki bu denge şimdiye kadar çoğu kez sanayi ve tarım sektörü arasında kurulamadığı gibi, sanayileşme ile (canlılar için vazgeçilmez doğal ve sınırlı bir kaynak olan) toprak ve özellikle tarım toprakları arasında da kurulamamaktadır. "Sanayileşme-Toprak Kullanımı" dengesi, devamlı artan bir şekilde verimli tarım topraklarının aleyhine bozulmaktadır. Bu durum özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan bütün dünya ülkelerinde geçerli olduğu gibi Türkiye'de de ağırlığını her geçen gün hissettiren ve kamuoyunun dikkatini tepkiyle üzerine çeken önemli ülke sorunları arasında gündemini korumaktadır.

Genel olarak ülkemizde, çoğunlukla sanayi yerleşim yerlerinin isabetli olarak seçilmediği bilinen bir gerçektir. Olayı toprak kullanımı açısından düşünüldüğünde sanayinin yerleşim planlaması evresinde, jeolojik yapı veya zaman özellikleri bakımından inşaata uygun ve kullanma kabiliyeti sınıflı tarımsal üretime elverişli olmayan araziler sanayi yerleşim yeri olarak seçilmelidir. Bu kaynak kullanımı açısından en rasyonel karar olacağı ortadadır. Ancak uygulamada tamamen bunu tersi bir yol izlendiği görülmektedir. Müteşebbis olayı sadece firma ölçeğinde düşünerek bir ekonomik analiz yapmakta ve kendine göre en karlı bulduğu yeri sanayi yerleşimi olarak seçmektedir. Bunun seçiminde öncelikli sektör olarak, sanayi ve tarımsal faaliyetten birim alandan elde edeceği kârı da karşılaştırma konusu yapmaktadır. Elbette ki günümüz ekonomik ve sosyal koşullarında sanayinin kapladığı birim toprak alanında, sanayi, tarımsal faaliyete göre kat kat fazla kâr sağlayacaktır. Fakat ülke ölçeğinde düşünürsek, ulusal gelir açısından, sanayi müteşebbislerin devamlı yanıldıkları bir noktayı gözden kaçırdıkları görülmektedir. Verim gücü düşük bir toprakta, kolay ve başarılı tarım yapılamaz, fakat sanayi kuruluşları hiçbir verim düşüklüğü göstermeden bu verimsiz topraklar üzerinde kurulabilir ve faaliyetini devam ettirebilirler. Böylece sanayi yapılarının verimli tarım toprakları üzerinde değil de verimsiz ya da daha az verimli tarım toprakları üzerinde kurulması ile verimli tarım toprakları üzerinde tarımsal faaliyetten elde edilen gelir de, ülke ekonomisinde sanayi gelirleri üzerine bir artı değer olarak kayıt edilmiş olacaktır. Aksi takdirde, sanayinin alternatif nitelikte, verimsiz tarım toprakları dururken, verimli tarım toprakları üzerinde kurulması ile bu verimli topraklardan sanayi gelirine ek olarak elde edilecek gelir, ebediyen yok olacaktır. Bir arazi üzerinde sanayi tesisi olduğunda tarımda kullanıldığından çok fazla rant getirisi vardır. Fakat, bu tesis bu rantı I. sınıf arazi üzerinde de kurulu olsa, III. sınıf arazi üzerinde de ve VII. sınıf arazide de getirir. Buna karşılık, III. sınıf bir arazi I. sınıftakinden daha az bir verimi daha fazla masrafla verdiği gibi, VII. sınıf arazi sürülerek tarım yapmağa bile elverişli değildir.

Yani ülkemizde sanayi kuruluşlarının ortaya çıkışı, genellikle tek girişimciye veya aileye bağlı bir girişim seyri göstererek, sanayi yer seçimi

bu girişimcinin kişisel karına bağlı kalmakta ve yer seçimindeki kriterler mikro düzeyde firma ölçeğinde olmaktadır. Bu yüzden sanayi kuruluşlarının yer seçiminde yalnızca, altyapı tesisleri, hammadde kaynakları, hammadde ve mamul maddelerin ulaştırma imkanları, işgücü temini, enerji temini, bölgesel şartlara göre inşaat maliyeti ve teşvik tedbirleri gibi faktörler göz önüne alınmaktadır. Böylece mikro düzeyde ulusal ekonomi ve toplumsal çıkarlarla ilişkili daha başka kriterler gözlemlenmediği gibi, bu gibi kriterlerin gözlemlenip uygulanmasını sağlayacak etkin bir devlet politikası ve yaptırımı da bulunmadığından, sanayi kuruluşlarının yer seçiminde, verimli topraklarının yetenek sınıflarınının da bir kriter olarak göz önüne alınmasına dikkat edilmemekte, önem verilmemekte ve ihmal edilmektedir. Bu yüzden de verimli tarım topraklarının; genellikle, düz ve kazılır olması, bazı altyapı tesislerinin var olması, üretim faaliyeti için gerekli olan suyun alınabileceği kanalların ve üretim artıklarının boşaltılabileceği kanalların ve üretim artıklarının boşaltılabileceği tahliye kanallarının mevcut olması nedeniyle, I. ve II. sınıf tarım alanlarını tercih etmektedirler.² Bu sorunun çözümlenmesinde temel dayanak teşkil edecek olan ve kaçınılmaz ihtiyaç haline gelen, ülkesel fiziki arazi kullanım planlamasından ülkemiz halâ bugün için yoksun bulunmaktadır.

Tarım topraklarının amaç dışı kullanımının, bu şekilde sakıncalarının ve muhtemel olumsuz sonuçlarının bilinmesine karşılık, bu soruna köklü bir çözüm olabileceği söylediğimiz ülke topraklarının fiziksel arazi kullanım planlamasının eksikliği yanında bu sürecin kamu görevlileri veya ilgililerce onaylanması ya da göz yumulmasında, müteşebbislere sağlanan kamu destek ve önceliklerinin yanında “Hür Teşebbüsün Ürkütülmemesi”, “Özel Mülkiyete Fazla Karışmama” ve Kamu Kuruluşlarının Yerleşim Yerleri İçin Ucuz ve Kolay Alanların Sağlanması” gibi geçerlilik ve etkinlikleri tartışılabilir bir takım slogan niteliğinde ideolojik yaklaşımlar yatmaktadır.³

Tarım topraklarının sanayi alanları yaratılması yolu ile amaç dışı kullanımında, Afyon ili güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Afyon ili, Batı Anadolu'nun bir eşik yöresi aynı zamanda da ildeki ekonomisi yapılanmış, karayollarının bir kesişme noktasında bulunmaktadır. Genelde geçim tipi tarım ve hayvancılığa dayanır. Doğal olarak geçim tipine bağlı sanayi de gelişme göstermiştir. Bunun yanında yer altı kaynaklarına dayalı olan sanayileride görmekteyiz. Şehir merkezinin yerleşme düzenine bakıldığında, farklı yükseklikteki tepelerin arasında eski, çevresinde ise yeni

² N,Alpkent ve Ark. *Çukurova Bölgesinde Tarımsal Alanların Amaç Dışı Kullanım Düzeyi ve Ekonomik Kayıplar*, M.P.M. Yayını No:335, s.38-98, Ankara.1983

³ R.H.Ekingen ve V,Katkat.,”Bursa Ovasının Tüketilmesi Sonuçları.Bu Olayda Toplumun Kazanç ve Kayıpları”.Basılmamış Tebliğ. S.2-4,Ankara.1985

yerleşim alanları bulunur. Şehrin güney bölümü dışarıda tutulursa yol boyları (özellikle alt yapı, enerji ve ulaşım olanağı olan) çevresinde birbirinden bağımsız – farklı, seyrek dokulu olarak sanayi kuruluşları yer almaktadır. Şehrin güney bölümü gerek yerleşmeye ve gerekse de sanayiye elverişli imkanlar sunmamaktadır. Ancak diğer bölümdeki alanlar, Afyon ovası olarak adlandırılan ve büyük bölümü II. Ve III. sınıf olan verimli tarım arazileridir.

Şehir merkezinin kuzey-doğu bölümünde yer alan Ankara karayolu çevresinde ilk sanayi kuruluşlarından başlayarak, yaklaşık 10 km kadar (Susuz boğazı olarak adlandırılan yere kadar) sanayi kuruluşlarının yoğun bir biçimde yolun her iki tarafında yer aldığı görülmektedir. Bu bölümde Çimento fabrikası ile başlayan sanayi bandı içerisindeki SEK, Küçük Sanayi Sitesi, sayısı altıya varan Un, Yem ve Makarna fabrikaları, Bira fabrikası, Ayçiçeği yağı fabrikası, Kereste fabrikası ve Mermer fabrikaları bulunmaktadır. Bu sanayi bandı tamamen Afyon ovasında ve II. ve III sınıf tarım toprakları üzerinde kurulmuştur. Böylece bu sanayi bandının arazi rantı sürekli olarak yükselmiş ve tarıma uygun topraklar, birinci etapta fabrika alanları olarak, ikinci etapta ise bu fabrikaların atıkları (katı,sıvı ve gaz olarak) çevrelerindeki aynı sınıf tarım arazileri de elden çıkmıştır. Bu süreç yalnızca toprak bazında kalmayıp, bazı sanayi kuruluşlarının özellikle sıvı atıkları Akarçay'a bırakılarak, su kirlenmesine de neden olunmuştur.

Susuz boğazı ile İncehisar ve çevresine kadar olan yol bandında ise, yalnızca tek bir sanayi sektörünün, yani mermer fabrikalarının işgali altında olduğu görülür. Mermer fabrikalarının kurulmasında hammaddeye yakınlık, su ve ulaşım olanaklarının elverişli olması, önemli faktörlerdir. Bu nedenle saydığımız bu faktörlerin bu yol bandında bulunması ile birlikte Afyon şehrinin pazarlama açısından uygun koşullar arz etmesi, bu yol bandını sanayi açısından çekici kılmıştır. Böylece sayılarını yaklaşık olarak 500 civarında olarak verebileceğimiz mermer fabrikası bu bantta kurulmuştur. Hemen her mermer fabrikasının yönetim binası, fabrika binası, hammadde parkı ve sergi-işlenmiş madde parkı ve de ayrıca fabrika atıklarının kapladığı alan düşünüldüğünde çok büyük rakamların elde edileceği görülür. Yani kesin rakam verememekle beraber, II. ve bazı bölümlerde I. sınıf yüzlerce hektarlık verimli tarım topraklarının geri kazanılamayacak bir biçimde amaç dışı kullanıldığını üzümlere görmekteyiz.

Benzer bir durumu, Afyon-Konya karayolunda da yaşanmaktadır. Ancak bu karayolu bandında farklı bir sanayi sektörü olan toprak sanayisi karşımıza çıkmaktadır. Genelde tuğla fabrikalarının yol bandında sıralanmasının amacı ulaşım ve pazarlama olanaklarının uygun olması ile birlikte hammaddenin yakın olmasıdır. Burada hammaddenin yeri fabrikalara oldukça yakındır. Çünkü hammadde çevrede bulunan tarım

alanlarından elde edilmektedir. Dağ yamacı ile anayol arasında yer alan tarım alanları, adeta maden ocağı gibi toprak sanayisinde hammadde olarak kullanılmaktadır. Bu alanda bulunan tarım alanları tarla yüzeyinde itibaren önce talebe göre 50 cm., artan miktarlara göre de 200 cm kadar kazılmaktadır. Böylece bu alandaki tarım topraklarının verimli olan ve ortalama 30-50 cm arasında değişen tabakası tamamen alındığı gibi, ana kayası da yaklaşık 150 cm kadar derinliğe varan bir hafriyatla alınmaktadır. Önceleri üzerinde tarım yapılan tarlalar oradan kaldırılmakta ve bu alanlar çevresindeki alanlara göre özelliğini yitirmekte ve hiçbir şekilde kullanılması mümkün olmayan oldukça çirkin bir çukur alan oluşmaktadır. Bu çukur alanlar killi bir yapıya sahip oldukları için gerek yağmur, gerekse kar erimeleri sonucu oluşan sular buraya birikmekte, havuzcuk oluşturmakta ve her türlü zararlı böceklerle yataklık etmektedirler. Bu nedenle yine alan bakımından olsun (Fırın yeri, soğutma alanı, depolama parkı, hammadde parkı ... gibi) oldukça geniş bir alan kaplayan toprak sanayi, hammaddenin çıkarılması ve çıkan hammadde alanının tamamen atıl ve zararlı bir alana dönüşmesiyle, ova düzeyinde verimli tarım alanlarının daralmasına ve elden çıkmasına neden olmaktadır.

Maalesef toprak sanayi, bütünüyle I. Ve II. sınıf tarım toprakları üzerinde ve hammaddelerini de yine bu verimli topraklardan temin etme yolunu seçmişlerdir.

Toprak sanayi gereksizdir denilemez, ancak yetenek sınıfı yönünden ayrı yörelerde tarıma daha az elverişli alternatif topraklar bulunurken, sadece başka kıstaslar gözetilerek bu verimli toprakların yok edilmesi uygun görülemez.

Afyon'a bağlanan anayollar çevresinde ve yukarıda belirtilen sanayilerin tarım dışı olarak kullandıkları alanlar dışında, şehir çevresinde ve konut alanlarına bitişik ancak seyrek olarak dağılmış lastik sanayi, kesimhaneler, çeşitli hammadde ve mamul madde depoları, Ağaç kesim atölyeleri bulunmaktadır. Bunlar da verimli tarım alanları üzerinde yer almakta ve çeşitli oranlarda-biçimlerde kendi alanlarını ve çevrelerini de elden çıkarmaktadırlar.

Ne yazık ki; kalkınmışlık ve gelişmişlik ölçüsü içersinde kapasiteleri ve pazarladıkları maddeleri döviz ölçüsünde değerlendirilerek övünç kaynağı olarak gururlandığımız bu sanayi sektörlerimizin, ne kadarlık bir verimli tarım alanını atıl bıraktıklarını ve dolayısıyla yöresinde yaşayan insanları ne kadar daha açlık sınırına yaklaştırdıklarını biliyorlar mı?

2. Tarım Topraklarının Konut Alanları Yaratılması Yolu İle Amaç Dışı Kullanımı:

Yerleşim düzeninde görülen yapısal farklılaşma ve gelişmelerin, sanayileşme sürecinin de bir ürünü olarak düşünülmesinin yanında, hızlı nüfus artışı sonucu oluşan konut istemi, yoğun toprak kullanımı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca konut sektöründe birim alandaki rantın tarım dışı kullanımlardan daha yüksek ve riskin az olması, yapılaşma bakımından uygun özellikte düz veya düze yakın ve inşaatı zorlaştıracak engeller bulunmaması da neden olmuştur.

Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nca, insanları kentlerde uygarca yaşatabilmek için, hektar başına (10 000 m²) 35 kişinin düşebileceği hesap edilmiştir. Buna göre kişi başına 285 m² toprak düşeceği hesabı ile 2000 yılında nüfusu 65 milyon olduğu düşünülen ülkemizde, yeniden 712 000 hektar toprağı konut amacıyla ayırmak zorunda kalabileceğimiz düşünülebilir. Bu miktarın, bu güne kadar ülkemizde yerleşme için ayrılmış bulunan 578 000 hektarlık topraktan daha büyük olduğu düşünülürse, sorunun ne kadar önemli boyutlar taşıdığı anlaşılmaktadır⁴. Burada sorunun önemi kendisini, yeni açılan yerleşimler ve miktarlardan çok, konut yerleşimlerinin yapıldığı toprağın niteliklerinde ve kullanımında kendini göstermektedir. Yani yerleşim alanlarının büyüklüğünden çok yerleşimin yapıldığı toprağın kullanma kabiliyet sınıfı önem taşımaktadır. Kullanma kabiliyet sınıfı bakımından tarımsal faaliyete daha uygun I.II. ve III. sınıf verimli tarım toprakları üzerinde konut yerleşimleri olduğu zaman sorun kendisini göstermektedir. Yoksa tarımsal üretim niteliği çok düşük veya hiç olmayan topraklar üzerinde ne kadar yerleşme ya da yapılaşma olursa olsun konu hiçbir önem arz etmemektedir. Çünkü ülkemizin yüzölçümü, tarımsal kullanım değeri olmayan verimsiz topraklar bakımından zengin olup hiçbir önem taşımamaktadır.

Ancak uygulamada durum istenilen yönde gelişme göstermeyip, tarih boyunca konut yerleşimleri daha çok gıda temin edebilecek verimli tarımsal alanlar civarında yayılmıştır. Bu nedenle, şehir nüfusu artarken, şehirlerde de bu tarım alanları aleyhine yayılma göstermiştir.

Yukarıda değindiğimiz gibi, Afyon şehri önceleri nispi yüksekliği birbirinden farklı üç volkanik tepe arasında yerleşim göstermiş ve kooperatifçilik hareketinden sonra (1985 'ten sonra) da bu tepelerin çevresinde yatay yönde bir genişleme başlamıştır. En fazla şehrin kuzey ve kuzeybatı bölümünde "Uydu Kent" projesiyle konutlar yapılmıştır. Konut alanları daha çok çayırılık-bataklık alanları üzerinde yer almıştır. Böylece bu

⁴ R.Keleş., Kentleşme ve Toprak Politikaları,*B.Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu* Tebliği Kemal Matbaası A.Ş. S.14-22, Adana,1984.

alanlar konut olarak, tarım alanı bakımından niteliği iyi olmayan alanların değerlendirilmesi bakımından isabetli olmuştur.

Şehir merkezinin kuzeybatı bölümünde yer alan Erkmen ve Çakırköy, tarım ve hayvancılığa elverişli koşullar arz eden yamaca kurulmuş iki yerleşim yeridir. Bu yerleşim yerlerinin ova düzeyinde verimli tarım alanları bulunmaktadır. Bu alanlar Afyon şehrine taze meyve ve sebze sağlayan II. sınıf hatta bazı bölümleri I. sınıf tarım arazileridir. Gelir düzeyi yüksek olan kişilerce önceleri yazlık amacıyla ve özellikle günü birlik tatillerde kullanılmış ve sonra tarla veya bahçe içersine konutlar yapılmaya başlanılmıştır. Arazi rantı bu dönemde hızla yükselmiş ve geniş alanlar bölünmüş ve zamanla arazi içersinde villa tipi konutlar görülmeye başlanmıştır. Böylece çok sayıda tarla ve bahçe işgale uğramıştır. Gerek konut yapımı ve gerekse de tarlaların bölünmesiyle birlikte verimli tarım alanlarının alanı gittikçe daralmış, dolayısıyla verim de düşmüştür. Özellikle şehre yakın olması bakımından Erkmen'in verimli tarım toprakları, bir yandan konutlarla, bir yandan da besihanelerle elden çıkmıştır. Çakırköy'de de benzer durumlar yaşanmaktadır.

Afyon-Konya karayolu ile güneyindeki yamaçlar arasında, özellikle kooperatifleşme yoluyla başlayan konut yapımları hızla devam etmekte ve tarım alanlarının amaç dışı kullanımları sürmektedir.

Diğer yandan jeotermal enerji bakımından zengin olan Afyon ilinde, termal merkezlerinin çevresinde de hızla gelişen bir kooperatifleşmenin olduğunu ve verimli tarım topraklarının amaç dışı kullanılarak yüksek bir rantın ortaya çıktığını görmekteyiz. Afyon'da bulunan hemen her termal kaynağın uğradığı bu süreç, hem bu doğal kaynağın paylaşım oranını azalttığı gibi, konut yapımıyla da verimli tarım alanlarını elden çıkarmaktadır.

Tarım yapılabilecek nitelikteki araziler gerektiğinde diğer amaçlar için kolayca kullanılabilir, ama başka amaçlarla kullanılan arazilerin, üzerinde yerleşmiş bulunan kuruluşun özelliğine bağlı olarak, yeniden tarıma alınması çoğu kez olanaksızdır.

3. Tarım Topraklarının Kamu Alt Yapı Yatırımları Yaratılarak Amaç Dışı Kullanımı :

Kamu altyapı yatırımları, tarım topraklarının kaybı sürecini kolaylaştıran ve hızlandıran faktörlerin en önemlisi olmaktadır.

Çünkü aslında, sanayileşme ve kentsel yerleşme, bir yerde kamu altyapı yatırımlarının bir fonksiyonu olarak yönlenebilir ve şekillenmektedir.⁵

Tarım topraklarının amaç dışı kullanılmasına neden olan kamu altyapı yatırımlarından başlıcaları olan, Kentsel Altyapı Karayolları, Demiryolları, Enerji Hatları, Hava Alanları, Kanallar, Barajlar, Spor Tesisleri,...vb. gibi kamu yatırım projelerinin hazırlanmasında, toprakların tarımsal kullanım durumu ya da toprak kullanma yetenek sınıflarının genellikle dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu projelerin uygulanmasında daha ziyade maliyet unsuru egemen olduğundan, en ucuz çözümler tercih edilmekte ve genellikle de tarıma elverişlilik faktörü ihmal edilmekte, karşılaştırmalar tek sektör açısından ve kısa süreli olarak yapılmaktadır.⁶

Bu yatırımlar içerisinde de karayolu yapım politikası özel bir önem ve etkiye sahip olmaktadır. Karayolu yapım projeleri, adeta tarım topraklarının başka amaçlarla kullanımını teşvik edici ya da cezbedici bir nitelik göstermekte olup, diğer yatırımlar (sanayi, konut, turizm gibi) bunun arkasından kaçınılmaz ve engellenemez olarak gelmektedir.

Ülkemizde karayolu planlama ve uygulama çalışmalarında esas prensip, teknik imkanların müsaade ettiği ölçüde en ekonomik ve en kısa yol güzergahının seçilmesi yönünde olmuştur. Fakat bu prensiple hareket edildiğinde bugün en ekonomik görünen yol, beraberinde getirdiği olumsuz toplumsal, ekonomik ve ekolojik etkilerle belki ileride en pahalı çözüm olduğu gibi bir daha geri dönme imkânı da ortadan kalktığı için sorunun daha da artması dahi mümkün olmaktadır.⁷

Bunların yanında kamu kuruluşları, pek bir engelle karşılaşmadan özellikle I., II. ve III. sınıf verimli tarım topraklarını, yapım kolaylığı bakımından seçerek kamulaştırmaktadırlar. Ayrıca kamulaştırılmış bu alanların, yapılaşma için tarım toprağı niteliği bulunup bulunmadığı hususunda genellikle bir izin işlemine bile gerek duymadan ve göz önüne almadan hareket edilmektedirler. Burada bir nevi özel sektör yatırımlarına bile kötü örnek olabilmektedirler.

Yukarıda değinildiği gibi Afyon şehri ülkemizin batı bölümünde karayollarının kesiştiği bir kavşak noktasıdır. Afyon'a bağlanan eski karayolları ile şimdiki karayolları örtüşmemektedir. Eski karayollarının genelde dağ yamaçları ile ovaların birleştiği yerlerden geçmesine rağmen,

⁵ N.Alpkent ve Ark.a.g.e.s.38.

⁶ T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, *Şehircilik ve Meseleleri*, V. Beş Yıllık Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın no:1951-305, Ankara, 1984

⁷ Türkiye Ziraat Odaları Birliği, *Tarım Arazilerinin Tarım Dışı Amaçlarla Kullanılmasını Önleme Tedbirleri Hakkında Rapor*, Yayın no: 129,s. 26-46, Ankara,1980.

şimdiki karayollarının bunu takip etmediği görülür. Aynı zamanda çok daha geniş, otobanlar şeklindedir. Ulaşım ve ticaretin gereği, araç sayısı ve teknolojinin gittikçe daha modernleşmesi karşısında eski yolların buna cevap vermediği görülmüş ve yol genişletme çalışmaları ile birlikte en kısa yolun tercih edilmesi hemen her ilde başlatılmıştır. Afyon'da bundan nasibini almış ve özellikle Afyon ovası üzerinde çevre illere giden yollar en kısa yerlerden geçirilmiştir. Böylece her yöne giden yollar ovada bulunan ve özellikle I., II. ve III. sınıf verimli tarım topraklarından geçirilmiştir. Bu durumu Afyon'a bağlanan yol güzergâhlarında görmek mümkündür. Şehrin gelişme yönüne göre, kuzeydoğu yönünde ilerleyen yeni mahallelere yol ve kanalizasyon gibi alt yapıların getirilmesinde yine verimli tarım arazileri kullanılmakta ve artık verimli alanlar arsa niteliği taşımaktadırlar.

Toplu konut ısıtması ile Geçek ve Ömer Kaplıcaları havzasından elde edilen sıcak suyun, yaklaşık 20 km den Afyon şehrine getirilmesinde yine en kısa yol takip edilmiş ve ovadaki verimli tarım alanlarından geçirilmiştir.

4. Turizm Yatırımları Yapılan Alanlar:

Verimli tarım topraklarının amaç dışı kullanımının bir başka şekli de; yazlık, ikinci konut, turistik siteler, kamu kuruluşlarının sosyal-eğitim ve dinlenme tesisleri olarak özellikle kıyı kesimindeki alanların işgal edilmesidir. Ülkemizde Akdeniz, Ege, Marmara, ve Karadeniz kıyılarında dar bir şeritte yoğunlaşan bu yapılar son yıllarda gelişme göstermiştir. Bu gün adeta boş bir yer kalmamak üzere bütün kıyı şeritlerimiz turizm ve ikinci konut amaçlı olarak kapatılmış durumdadır. Bu sahalarda özellikle kıyılarda turizm fiziksel planı ve gerekli imar planlarının bulunmayışı bazı hallerde de varolan planların çeşitli nedenlerle uygulanamayışı sonucu, bu kıyı kesimlerindeki verimli tarım toprakları turizm amaçlı olarak işgal edilerek, yetişmesinde kıyılarına has özelliklerin bulunduğu bazı nadir bitkilerin elde edilmesi imkanını sınırlamakta ya da yok etmektedir.

Bu alanların yok edilmesinde, daha çok belirli bir mâli güce erişen kişiler, tarım arazisi vasfındaki yerleri karşılıklı güven esasına göre veya kooperatifleşerek genellikle hisseli tapu şeklinde satın almaktadırlar. Bu alanlar da hisseli olarak küçük paylara ayrıldığından, yapılaşmaya engel olursa dahi o alanlarda tarım yapma imkanı olmamaktadır.⁸

Afyon'da tarım alanlarının turizm amaçlı olarak kullanılması, turizm amaçlı termal oteller ve dinlenme tesisleri şeklindedir. Afyon'un Batı Anadolu karayollarının kavuşum noktasında bulunması burada hizmet turizminin gelişmesine neden olmuştur. Afyon-İzmir karayolunun Kütahya

⁸ M.Y., Dizdar., *Kentleşmenin Çevredeki Tarım Üzerinde Olumsuz Etkileri*. T.C. Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı Yayını, Seminer Dizisi:8,s.2-12, Ankara, 1983.

kavşağına kadar olan bandında özellikle akaryakıt istasyonları-dinlenme tesisleri, doğal olarak anayolun hemen kenarında ve I. veya II. sınıf verimli tarım arazileri üzerinde yer almışlardır. Kısa bir mesafede oldukça yoğun bir akaryakıt istasyonu-dinlenme tesisi bulunmaktadır ve bunların işgal ettikleri alan oldukça fazladır. Aynı zamanda bu akaryakıt istasyonları-dinlenme tesisleri çevrelerindeki diğer verimli tarım arazilerini de geri kazanılamayacak biçimde kirlettikleri gibi, bu yol bandının arazi rant değerini de sürekli olarak arttırmaktadırlar. Yakın bir gelecekte bu anayol bandının tamamen (kamu kuruluşları hariç) bu tür sektörlerle ve diğer sektörlerle (otomobil bayileri, alışveriş merkezleri, antrepolar) işgal edileceğini şimdiden söylemek yerinde olur.

Jeotermal kaynak bakımından zengin olan Geçek-Ömer havzasının, gerek kamu kuruluşları gerekse de özel teşebbüs tarafından, turizm amaçlı olarak geniş verimli tarım toprakları işgal edilmiş ve edilmektedir. Hatta havza dışında bile konutlaşma, yukarıda belirttiğimiz gibi verimli tarım topraklarının aleyhine süratle devam etmektedir. Bu tür alanlar çevre düzenlemelerinden yoksun olması ile de görüntü kirliliğine neden olmaktadır.

Amaç Dışı Kullanımın Yarattığı Sorunlar:

Verimli tarım topraklarının amaç dışı kullanımı, çok yönlü bir etkide bulunarak sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlar yöreden yöreye ve örnek olarak verdiğimizde Afyon şehrinde görüleceği gibi birbirine çok yakın alanlarda bile gelişen teknoloji ve farklı sektörlerle bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bunları iki ana gurup halinde toplamak ve konu bütünlülüğü bozmamak için ana hatları ile açıklamak mümkündür;

- 1- Amaç dışı kullanımın tarımsal faaliyet üzerine yarattığı sorunlar,
- 2- Verimli tarım topraklarının kaybı

Her şeyden önce, belirtilen bütün amaç dışı kullanım şekilleri verimli tarım topraklarının kaybına ve yok olarak azalmasına neden olmaktadır. Böylece tarımsal faaliyetin sınırı ve ülke ekonomisindeki yeri azalma göstermektedir. Çünkü bütün tarımsal faaliyetler bir bakıma toprağa dayalı olarak yapılmaktadırlar.

- **Çiftçilerce Tarımsal Faaliyetin Terki;** Kent, sanayi ve turistik alanların yaygınlaşarak büyümesi sonucu, bu alanlar etrafındaki çiftçilerin genellikle tarım dışı bir iş ve uğraş da edinmeleri nedeniyle, tarımsal faaliyeti ikinci plana iterek terke doğru bir gidiş içerisinde olukları görülmektedir. Bu gidiş karşısında da çiftçi toprağını tarımsal üretim için

değil sadece mülkiyet için muhafaza etmektedir. Böylece ekim, dikim ve bakım işlerini ihmal ederek tarımsal üretimin azalmasına sebep olmaktadır.

- **Çiftçilerin Arazilerini Satmaları** : Sanayi tesislerinin yoğunluk kazandığı, kent ve turizm gelişme alanları ile karayolu gibi bazı altyapı hizmetlerinin görüldüğü alanlar civarında tarım yapan çiftçiler, çoğunlukla tarım topraklarının fiyatlarında bu nedenle görülen aşırı fiyat yükselmeleri yüzünden topraklarını satmaya yönelmektedirler. Ancak bu toprakları satın alan alanlar çoğunlukla çiftçi olmayıp tarım dışı bir amaçla kullanmak isteyen sanayici ve spekülâtorlerdir.

- **Toprak Bütünlüğünün Bozulması ve İşleme Zorlukları**: Tarım topraklarının, karayolları, demiryolları, boru hatları gibi altyapı tesisleri ve arazisinin bir kısmının istimlakı, tuğla-kiremit hammadde alım yerleri olarak bölünüp parçalanarak küçük parsellere ayrılması yüzünden toprak işleme, bakım hasat gibi bir takım tarımsal faaliyetler gereği gibi yerine getirilememektedir. Sonunda da üretim düşüklüğüne veya araziye satarak terke neden olmaktadır.

- **Çiftçilerin Tarım Arazilerine Yatırım Yapmaktan Kaçınarak Ekstansif Tarıma Yönelmeleri**:

Kentsel yapılaşma ve endüstri tesisleri yaklaştıkça, çiftçi çok miktarda sermayenin uzun süre bağlı kaldığı tarımda, geleceğinin ne olacağı konusunda kuşkuya düşmekte, tarımsal faaliyete devam mı edecek yoksa, kent altyapı hizmetleri için arazileri istimlak mı edilecek veya kent tarafından yutulacak mı bütün bunları bilememekte ve ikileme düşmektedir. Bu da çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemekte ve geleceğinden emin olmayan çiftçiyi, arazisine yatırım yapmaktan caydırarak, ekstansif bir tarıma yönelmesine neden olmaktadır.⁹

Ayrıca tarım topraklarının amaç dışı kullanımı , tarım toprakları ve üzerinde yetişen bitkileri ile canlılar üzerinde, hava, su, toprak kirlenmesi yolları ile çevre kirliliğine de sebep olmaktadır.

Sonuç

Ülkemizde ulusal ekonominin temelini tarımsal üretim oluşturmaktadır. Bu bakımdan endüstri ve tarımın bir arada birbirini destekleyerek çağın öngördüğü biçimde gelişmesi gerekir. Kuşkusuz endüstri kuruluş yeri olarak ve tarımda üretim alanı olarak topraktan yararlanacaktır. Ancak, bir endüstrileşme süreci içerisinde olan ülkemizde gerek endüstriyel kuruluşların ve gerekse yerleşim yerlerinin seçimini düzenleyen yasaların yeterince uygulanmaması sonucu, kısıtlı olan toprak

⁹ M.Y. Dizdar., *Kentleşmenin Çevredeki Tarım Üzerinde Olumsuz Etkileri*. T.C. Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı Yayını, Seminer Dizisi: 8, s.2-12, Ankara, 1983.

varlığımız giderek azalmaktadır. Bu durum sürüp giderse, dileyen dilediği toprağı istediğı gibi kullanırsa ve gereken önlemler geciktirilmeden alınmazsa, yakın gelecekte çözümlenmesi çok daha güç bir takım sorunlarla karşılaşılacaktır.

Bugün ülkede, birbirinden farklı endüstriyel gelişmeler doğayı bozucu ve kirlletici bir nitelik kazanınca, çözümlenmesi çok güç sorunların ortaya çıkması da kaçınılmaz olacaktır. Çeşitli endüstriyel atıklarla kirlenen su, toprak ve zehirli gazlarla dolan hava, artık yer yer insan yaşamı için gerekli olan doğal işlevlerini yapamaz duruma gelecektir. Bu gün Afyon'da da söz konusu durumun yaygınlaşmasından kuşku duymamak elde değildir.